

20. YÜZYIL ÂŞIK ŞİİRİNDE TÜRKİSTAN'A AİT GÖSTERGELER

Ömer KIRMIZI*

Özet: Âşıklık geleneği, kökeni İslamiyet öncesi ozan-baksı geleneğine dayanmakla birlikte Türklerin yeni coğrafyası olan Anadolu'da geçirdiği değişimle beraber yeni bir terkiple ortaya çıkan ve günümüzde farklı bağlamlarda varlığını devam ettiren bir gelenektir. Âşıklık geleneği içerik olarak hayatın her aşamasından beslenmiş, âşıklar bireysel veya toplumsal hayata dair farklı konuları şiirlerinde işlemişlerdir. Bu tebliğde, XX. yüzyıl âşıklık geleneğine mensup sanatçıların şiirlerinde Türkistan'a ait göstergeler incelenmiştir. Bu kapsamda on sekiz âşığın şiirleri incelenmiş, bu şiirlerde geçen Türkistan'la ilgili göstergeler tasnif edilerek örnek şiirler üzerinden değerlendirme yoluna gidilmiştir. Bu kapsamda Türkistan kavramının âşık şiirinde farklı imge, terim, sembol ve göstergelerle güçlü bir şekilde yaşamaya devam ettiği görülmüştür. Farklı coğrafyalarda yaşasalar da Türk kültürünün önemli cephelerinden birini teşkil eden âşıklık geleneğinin kültürel birlikteliği siyasi sınırların ötesine taşıyan en önemli unsurlardan biri olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Âşıklık geleneği, XX. yüzyıl, Türkistan, Turan, gösterge

Indicators Belonging to Turkestan in Minstrel Poetry of Twentieth Century

Abstract: Minstrelsy (Âşıklık) tradition is a tradition that emerged by a new combination together with change which it underwent in Anatolia where was Turks' new geography, and that is continuing its existence today in different contexts, although its origin is based on pre-islamic ozan-baksı (minstrel/bard-bakshy) tradition. Âşıklık tradition was fed from every stages of the life in terms of content, and minstrels (âşıklar) treated different subjects of individual and social life in their poems. In this paper, we examined indicators belonging to Turkestan in poems by artists who were member of minstrelsy tradition of 20th century. In this context, we examined poems by 18 minstrels, and resorted to evaluation over exemplary poems by classifying indicators concerning Turkestan, which were mentioned in these poems. Within this scope, it was seen that the concept "Turkestan" continued to live in minstrel (âşık) poetry with different images, terms, symbols and indicators. It was concluded that, even though they live in different geographies, minstrelsy tradition, which constitutes one of important aspects of Turkish culture, is one of the most important elements that carry cultural unity beyond political borders.

Key Words: Minstrelsy tradition, 20th century, Turkestan, Turan, indicator.

Giriş

Âşık edebiyatı, kökeni İslamiyet öncesi ozan-baksı edebiyatına dayanan ve bu geleneğin değişen zaman, mekân ve zihniyetin bir ürünü olarak ortaya çıkan (Köprülü, 1966: 72-100; Günay, 1999: 8-9; Çobanoğlu, 2000: 129; Artun, 2011: 2) Türk halk edebiyatı geleneğinin üç kolundan birini teşkil etmektedir (Kırmızı, 2021: 19). Yazmadan ziyade söylemeyi esas alan âşık edebiyatı, gelenekten beslenen ve genellikle sözlü kültür çevrelerine seslenen köklü bir edebiyattır (Durbilmez, 2020b: 1). Bu geleneğin varlığı tarihî kaynaklara bakıldığında Türk tarihi ile paralellik arz etmektedir. Türklerin, tarihin en eski çağlarından beri Çin Seddi'nden Tuna boylarına, Sibiryâ tundralarından Hint Okyanusu ile Büyük Sahra Çölü'ne kadar uzanan geniş kültürleriyle varlıklarını sürdürüp etkili oldukları bilinmektedir. Türk âşıklık geleneği de Doğu Türkistan'dan Avrupa içlerine kadar, Kazakistan yaylalarından Basra Körfezi'ne, Afrika içlerine kadar Türk'ün vatan yaptığı her coğrafyada ozan/bahşı/âşıklarını yetiştirmiş, kopuzunu/sazını çalmış, meclisler oluşturmuştur (Kafkasyalı, 2009: 34).

Âşık edebiyatının sanatçısı olan âşık, XVI. yüzyıldan günümüze kadar gelişimini ve varlığını sürdüren geleneğin temsilcisi olup kahvehane, kervansaray, konak ya da saraylarda, kışlalarda, sınır boylarında, bunun yanı sıra halkın toplu bulunduğu düğün, dernek, şenlik, panayır vb. eğlence ortamlarında genellikle saz eşliğinde doğaçlama şiirler söyleyen ya da halk hikâyesi anlatan halk sanatçısına verilen addır (Çıblak Coşkun, 2009: 1).

İslamiyet'in kabul edilmesinden XVI. yüzyıla kadar olan dönem, geniş halk kitleleri açısından bir geçiş dönemi olmuştur. Bu devrede eski kültürün uzantısı olan "ozan" gerek Azerbaycan'da gerekse Anadolu'da yavaş yavaş yerini "âşık" adı verilen sanatçıya

* Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi FEF, Türk Halkbilimi Bölümü, omerkrmz@nevsehir.edu.tr
omerkrmz@hotmail.com

bırakmıştır (Oğuz, 1995: 424). İşte âşık edebiyatı ozan-baksı edebiyatı geleneğinin İslamiyet'ten sonra tasavvufi düşünce, Osmanlı yaşama biçimi ve kabulleriyle birleşmesinden doğmuştur. Önceleri dinî-tasavvufi halk edebiyatı olarak gelişen Türk edebiyatı XV. yüzyılın sonlarından sonra sosyal ve politik nedenlerden dolayı yeni bir oluşum içine girerek âşık edebiyatı olarak şekillenmeye başlamıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında kutsallıktan arınma, kültürel farklılaşma ve halkın yeni coğrafyada yerleşik düzenle bireyselleşmesi gibi unsurlar etkili olmuştur (Artun, 2011: 29).

Âşıklığın belli kurallara ve kabullere göre oluşması, âşık olmanın belli koşullarının oluşması kaçınılmazdır. 17. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar âşıklığın temel ölçüleri ortaya çıkmış, bu ölçülere göre âşık toplantıları düzenlenmiş, fasıllar, karşılaşmalar yapılmıştır (Günay, 1999: 32-33).

Âşıklık geleneği kronolojik olarak değerlendirildiğinde; bu gelenek XVI. yüzyılda teşekkül etmeye başlamış, XVII. yüzyılda nicelik ve nitelik bakımından altın çağını yaşamış, XVIII. yüzyılda bir duraklama dönemine girmiş, XIX. yüzyılda bir mektep hüviyeti gösteren “âşık kolları” oluşmuştur. XX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti topraklarında yaşanan siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel gelişmeler bu geleneğin yok olmaya evrildiğini beyan eden değerlendirmelerin yapılmasına neden olmuştur. Ancak Cumhuriyet'in kurulmasıyla beraber sosyal hayat yeniden istikrara kavuşmuş, politik kadroların halk kültürüne yönelmesi âşık edebiyatında yeniden toparlanmayı beraberinde getirmiştir. XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa'ya işçi göçü ile başlayan süreçte âşıklar yeni bir icra zemini yakalamış, gurbet teması âşık edebiyatı repertuarında güçlü bir şekilde yeniden belirgin hale gelmiştir. Ayrıca teknolojik değişim ve dönüşümle beraber elektronik kültür ortamı da âşıkların eserlerini ilgililerin beğenisine sunacakları farklı bir ortam olarak ortaya çıkmıştır (Kırmızı, 2021: 22).

Âşıklar, şiirlerinde çok çeşitli bireysel ve toplumsal konuları dile getirmişlerdir. Aşk, özlem, yiğitlik, ölüm, toplum, din, zamandan yakınma ve doğa bunların başlıcalarıdır (Artun, 2008: 155). İçinden çıktıkları toplumun kolektif sözcülüğünü üstlenen âşıklar; yaşadıkları dönemin siyasal hadiselerini, sosyal ve kültürel meselelerini, toplumun değer yargılarını ve düşünce sistemini, devrin sanat ve estetik anlayışına uygun bir biçimde dile getirirler. Bu itibarla âşığı yaşadığı çağdan ve içinde olduğu toplumdan soyutlamak mümkün değildir. XX. yüzyılda yaşayan âşıkların şiirleri incelendiğinde de bu durumun geçerli olduğu görülmüştür. Bu kapsamda ulus-devlet paradigması üzerine kurulan Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze kadar geçen süreçte “Türk Dünyası” ve “Türkistan” ile bağlantılı birçok konu âşık şiirinin gündeminde olmuştur.

Günümüzde siyasî sınırların ayırdığı Anadolu ve Orta Asya Türklüğünün siyasî, ekonomik ve kültürel anlamda birleşmelerine yönelik çabalar (Ercilasun, 2021) bu coğrafyadaki gelişmelerin seyrine bağlı olarak farklılık arz etmektedir. Âşıklık geleneğinde de ata toprakları olarak telakki edilen ve kültürel kimliğimizin nüvesini teşkil eden Türkistan'a dair vurgu, telmih, gönderme ve motifler önemli bir yer tutmaktadır. Bu coğrafya ile kültürel bağlarını koparmayan âşıklar, şiirlerini oluştururken kelime seçiminden konu ve içeriğe kadar şiirin bağlamına göre kültürel bağı canlı tutmaya çalışmışlardır. Bu kapsamda çalışmamızda XX. yüzyılda yaşamış on sekiz âşığın (Abdülvahap Kocaman, Âşık Ahmet Poyrazoğlu, Âşık Cinasî, Âşık Deli Hazım, Âşık Hasretî, Âşık Mevlüt Mertoğlu, Âşık Mürsel Sinan, Âşık Rüstem Alyansoğlu, Âşık Şeref Taşlıova, Âşık Türkmenoğlu, Feymânî, Daimî, Gül Ahmet, Mahrumi, Mevlüt İhsanî, Ozan Nihat, Ozantürk, Yaşar Reyhanî) şiirleri incelenmiş, bu âşıkların Türkistan ile kültürel bağı hangi göstergeler üzerinden canlı tutmaya çalıştıkları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu itibarla XX. yüzyıl âşıklık geleneğine mensup on sekiz âşıktan belirlenen örneklemeden hareketle âşıkların bu bağı hangi kavram, motif, telmih ve imajlarla tesis etmeye çalıştıkları örneklerle açıklanmaya çalışılacaktır.

1. XX. Yüzyıl Âşıklık Geleneği

XX. yüzyıl; Anadolu'da çeşitli savaşlara sahne olan, Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden çekildiği, yerine kısmen aynı toprak ve kültür temelleri üzerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin modernleşme hamleleriyle kültürel ve toplumsal değişimlere yöneldiği, birçok kurumsal yapılanma gibi âşıklık geleneğinin de yaşadığı değişimlere sahne olan bir dönem olmuştur. Yüzyılın başında yaşanan durgunluk ve kısmi gerileme âşık tarzı edebiyatın sona ermeye başladığına dair değerlendirmelerin yapılmasına neden olmuştur. Ancak XX. yüzyılın başlarından itibaren Cumhuriyet'e geçiş döneminde sürdürülen kültür politikalarında geleneksel kültüre verilen önemin âşık edebiyatı üzerinde olumlu sonuçlar doğurduğunu söylemek gerekir (Sol, 2022: 506).

XX. yüzyılda devletin âşıklık geleneğine yaklaşımı göz önünde bulundurulduğunda gerek bu sanatın korunup yaşatılmasında gerekse de yeni devletin kültür anlayışının halka benimsetilmesinde âşıklardan yararlanma yoluna gidildiği görülmüştür (Çıblak, 2008: 36). Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte milli kültüre yönelişin bir sonucu olarak bu dönem âşıklarının milli birlik ve beraberliği konu alan şiirler söyledikleri görülmektedir. Bu dönemin en tanınmış âşığı Âşık Veysel'dir (Durbilmez, 2018: 28). Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa'ya göçle birlikte âşıklık geleneği kendisine yeni bir icra zemini bulmuş ve gurbet teması âşıklar için yeniden işlerlik kazanmıştır.

Diğer yandan XX. yüzyılın ulaşım olanakları da âşıkların hareket alanını genişletmiş, gerek yurt içinde gerekse yurt dışında sağlanan seyahat kolaylıkları gelenek temsilcileri ile dinleyicilerin buluşmasını sağlamıştır. Böylece hem âşıklar farklı icra, tarz ve birikimleri tanıma ve daha fazla meslektaşla bir arada olma fırsatını bulmuş hem de dinleyiciler farklı bölgelerin sanatçılarını dinleme imkânı elde etmiştir. Geleneğin önceki yüzyıllarda geçerli olan icra zeminlerinden ve tarzlarından uzaklaşmasına rağmen bütün bu gelişmelerin geleneğe yeni bir açılım kazandırdığı muhakkaktır (Artun, 2008: 354).

XX. yüzyıl âşık şiirinin konu ve içerik olarak geçmiş yüzyıllardan tamamen ayrıldığı söylenemez. Ancak bu yüzyılda âşıkların siyasal ve sosyal olayları şiirlerinde geçmiş yüzyıllara oranla daha fazla işlediği görülmektedir (Bekki, 2008). Bu kapsamda Orta Asya coğrafyası, Turan, tarihi kişilikler, ortak edebiyat, güncel sorunlar, eski Türklerin inanışları ve kültürel hayatı bağlamında çeşitli terimlerin âşık şiirinde işlendiği tespit edilmiştir. Yaptığımız incelemeler sonucunda XX. yüzyıl âşık şiirinde işlenen Türk kültür tarihinin farklı cephelerine dair unsurları aşağıdaki şekilde tasnif etmek mümkündür.

1.1.Tarihi Kişilikler

XX. yüzyıl âşık şiirinde içerik olarak en çok işlenen veya çeşitli vesilelerle gönderme yapılan konuların başında tarihî kişilikler gelmektedir. Bunlar tarihte farklı hususiyetleriyle ön plana çıkmış, Türk milletinin kolektif şuurunda yaşamaya devam eden Oğuz Kağan (Durbilmez, 2008: 29-30; Durbilmez, 2018: 209; Konaklı, 2007: 178), Mete (Alpkan, 2019: 184; Karadeniz, 2006: 72), Attila (Karadeniz, 2006: 72), Teoman (Karadeniz, 2006: 72), Bilge Kağan (Durbilmez, 2008: 29-30), Satık Buğra (Taşkaya, 2006: 53) gibi devlet adamı; Ahmet Yesevi (Durbilmez, 2018: 209; Geleği, 2007: 283) gibi din önderi; Dede Korkut (Geleği, 2007: 283; Alpkan, 2019: 120-121; Taşkaya, 2006: 152), Kürşad (Uğur, 2008: 506), Banu Çiçek, Bamsı Beyrek (Durbilmez, 2007: 73) gibi destan veya hikâye kahramanlarıdır. Milli kimliği oluşturma ve bu kimliği tahkim etmede liderlikleri, bilgelikleri ve cesaretleriyle Türk tarihine yön vermiş tarihî şahsiyetler âşık şiirinde Türk gençliğine model olarak takdim edilir. Aşağıda verilen dörtlükler bu duruma örnek teşkil etmektedir.

Çin sarayı akla gelir o anda
Zifiri karanlık aysız bir günde
Kutlu gaye için Kürşad en önde
Ardında kırk yiğit ferdi görürsün
(Uğur, 2008: 506)

Bize eser bırakmışsın
Nice destanlar yazmışsın
Coşmuş, çağlamış, akmışsın
Ummânımız Dede Korkut
(Alpkan, 2019: 120)

Teomanlar, Mete Hanlar
Attilalar, Alpaslanlar
Osmanlar, Fatih Sultanlar
Meydan senin Türk gençliğı
(Karadeniz, 2006: 72)

1.2.Boylar

Oğuzların tarihi süreçte kavmi ve siyasi bir teşekkül için el (il) kelimesini kullandıkları bilinmektedir. El zamanla ülke haline gelmiş; yurt da elin, boyun, obanın ve ailenin oturduğu yer manasında kullanılmıştır. İşte Oğuz Eli'ni meydana getiren teşekküllerden her birine boy adı verilmektedir (Sümer, 1972: 201). Türklerin boy yapılanmasına dair isimleri geldikleri Anadolu'da ilçe, kasaba, köy gibi yerleşim birimleri veya sülale, aşiret isimleri yoluyla muhafaza edip Anadolu'ya taşıdıkları bilinmektedir.

Âşıkların incelenen şiirleri arasında Oğuzların boy yapılanmasına dair bilgiler içeren şiirler tespit edilmiştir. Bunlar arasında Türkmen, Özbek, Uygur, Başkurt, Karaklpak, Kırgız (Durbilmez, 2008: 34), Bozok, Üçok (Durbilmez, 2018: 277), Kayı (Taşbaşı, 2018: 298; Durbilmez, 2018: 277), Avşar (Uğur, 2008: 410) sayılabilir. Aşağıdaki dörtlükler buna örnektir.

Emmi uşahları bize Üçohlar
Aslımız Türkmendir golu Bozohlar
Üç gıtada yahın oldu uzahlar
Osmannı'yı gurdu Gayımız bizim
(Durbilmez, 2018: 277)

Geçmişin uzanır Kayı boyuna
Osmanlının Selçuklunun soyuna
Uyan be milletim gelme oyuna
Bu millet bu vatan bu bayrak bizim
(Taşbaşı, 2018: 298)

1.3.Coğrafi Göndermeler

Coğrafyaya verilen adlar insanla mekân arasında bağ kuran, insanın veya toplumun aidiyet hissine sahip olmasını temin eden önemli ölçülerden biridir. Türkistan'dan Anadolu'ya getirilen yer adları ya aynıyla ya da az çok değişikliğe uğratarak hâlâ kullanılmaktadır (Gülensoy, 1996: 41-48). Bunların yanı sıra Türkistan'daki çeşitli coğrafi unsurların XX. yüzyıl âşık şiirinde özlem ve kültürel süreklilik bağlamında canlı bir şekilde kullanıldığı görülmüştür. Şiirlerini incelediğimiz âşıkların Türkler için sembol haline gelmiş yer adlarını çağrışım ve sahiplenme yoluyla kullandıkları görülmüştür. Bunlar arasında Aras, Kür, Hazar (Kolukısa, 2016: 75); Tuna, Volga (Kayırhan, 2007: 154); Ötüken (Aksoy, 2014: 391); Sır deryâ (Alpkan, 2019: 121); Altay, Aral, Ötüken (Durbilmez, 2018: 287); İdil, Tuna, Sırderya (Durbilmez, 2018: 160) sayılabilir. Aşağıdaki dörtlükler Türkistan coğrafyasının âşıkların belleğinde canlılığını muhafaza ettiğinin bir delili olarak gösterilebilir.

Altay'dan Alpler'e dolandım durdum
Aral'dan Hazar'a bulandım vurdum
Söğüt yaylasına otağı kurdum
Ararım tükenmez çile yumağım
(Durbilmez, 2018: 287)

Hazar taşar Altaylar'da çözülsük
Set oluruz saf halinde dizilsük
Urallar'dan kartallarla süzilsük
Everest'te kalır gözümüz bizim
(Kolukısa, 2016: 276)

1.4.Ülkeler/Başkentler/Şehirler

Şehirler, jeopolitik açıdan önem taşıyan alanlara konumlanmaları kadar tarihi birikimlerin üzerine inşa edilirler. Diğer bir deyişle şehirler geçmişi, şimdiki ve geleceği birbirine bağlı olan sokakları, caddeleri, mahalleleri ve binaları ile bir arada tutan; içindeki insanları, toplumsal grupları, sosyal formları, ekonomik ilişkileri her türden müdahaleye rağmen bağrında barındırmaya devam eder (Kavuncu, 2014: 2). Türkistan'daki ülkeler, başkentler ve şehirler milli hafızada duygusal bağın işlevsel olduğu sembollerin başında gelmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlıklarını kazanan ülkeler; Türk tarihinin, dilinin, edebiyatının ve kültürünün mayalandığı şehirler XX. âşık şiirinde de hasretle anılmış; Turan ülküsü ülkeler ve şehirler üzerinden sistematik bir şekilde işlenmiştir. Bu kapsamda Azerbaycan, Kırgızistan, Türkmenistan, Tacikistan, Özbekistan, Kazakistan

(Gelekçi, 2007: 277), Karabağ (Gelekçi, 2007: 300), Kırım, Kerkük, Bakü, Taşkent, Aşgabat, Semerkant, Taşkent, Bişkek, Almatı, Ufa, Kazan, Yarkent, Urumçi (Durbilmez, 2018: 317-318), Yesi (Taşkaya, 2006: 53), Tebriz, Nahçıvan (Durbilmez, 2007: 73) gibi ülke ve şehirler Turan'ın bir parçası olarak âşık şiirinde işlenmiştir. Âşıklar, aşağıdaki dörtlüklerde görüldüğü üzere, milli birlik ülküsünü coğrafi sınırların ötesine taşımışlardır.

Azerbaycan, Kırgızistan	Almaati, Bişkek, Taşkent
Türkmenistan, Tacikistan	Bakü, Yesi ve Semerkent
Özbekistan, Kazakistan	Oba oba, kasaba, kent
Türküm kaynaşıyor Türküm	Nevruz, Türk'ün bayramıdır
(Gelekçi, 2007: 277)	(Taşkaya, 2006: 53)

Kazan'da Türk
Ufa'da Türk, Kazan'da Türk
Boynu bükük bekleyen gül
Ufa'da Türk, Kazan'da Türk
(Durbilmez, 2018: 318)

1.5.Ortak (Edebî) Metinler

Anadolu ve Orta Asya Türklüğü arasında kurulan özdeşliğin belirgin olduğu alanların başında edebî ürünler gelmektedir. Farklı coğrafyalarda olsalar da ortak tarihe yaslanan Türklerin edebiyatında müşterek ürünlerin varlığı, bu ürünler üzerinden kültürel kimliğin muhafazası ve ortak tarih şuurunun sürekliliğini mümkün kılmaktadır. Bu itibarla incelediğimiz âşıkların şiirlerinde en çok atf yapılan türlerin başında destanlar gelmektedir. Aşağıdaki dörtlüklerde görüleceği üzere Manas destanı (Durbilmez, 2020b: 242) ve Ergenekon destanı (Özçelik, 1999: 105; Durbilmez, 2008: 51) bunlar arasında sayılabilir.

Kurt ulur,	Çoğaldı milletim, daraldı yurdu,
Atlar kişner; kurt ulur...	Üç hilâlli sancak uyar bir ordu,
Erir demirden dağlar	Börteçine denen mânevi kurdu,
Türk boyları kurtulur	Sıkışınca rehber tutan Türkleriz
(Durbilmez, 2008: 51)	(Özçelik, 1999: 105)

Siz biz demesinler dirlik var birde
Gönlümüz beraber her an her yerde
Türkmen'de, Kazak'ta, Özbek'te, Kür'de
Nakıştır, kilimdir Manas Destanı
(Durbilmez, 2020a: 243)

1.6.Soyla Övünme

Tarihi süreç içerisinde Türk şair ve edipleri mensup oldukları milleti övmüş ve Türklüğün meziyetlerini çeşitli vesilelerle ifade etmişlerdir. Nitekim Kaşgarlı Mahmut Dîvânu Lugâti't Türk'te Türk'e bu adı Ulu Tanrı'nın verdiğini bir hadiseye dayanarak anlatır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2020: XXVII). Âşıklık geleneği başta olmak üzere Türk edebiyatının geleneksel epik metinlerinde sanatçıların atalarını ve soylarının yüceliğini överken köklü bir maziden referans aldıkları görülür. Ulus devlet anlayışının hâkim olduğu XX. yüzyılda bu vurgunun daha belirgin olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim incelediğimiz âşıkların şiirlerinde soyluluk (Kolukisa, 2016: 221), Türklük, Oğuz'dan olma (Durbilmez, 2020a: 305; Kolukisa, 2016: 267; Kayırhan, 2007: 154; Aksoy, 2014: 322; Karadeniz, 2006: 71) gibi kavramlarla mensup olunan soy, aşağıdaki şiirlerde görüleceği üzere, övülür.

Soyum Oğuz, neslim ulu	Altay dağlarının karı buzuyum,
Türk'üm Türkçem ana dili	Oğuz'un oğluyum, Türkmen kızımı,
Tarihim zaferle dolu	Boz yeveli gökçe kurdun gözüyüm,

Bir Türk dünyaya bedeldir
(Durbilmez, 2020a: 305)

Türklüğün çemberden çıkışıym ben
(Kolukısa, 2016: 266)

Altaylardan gelen soya merhaba,
Hem küheylan kısrağ taya merhaba,
Gel de göz atalım şanlı geçmişe,
Altın zırha, çelik yay'a merhaba
(Kolukısa, 2016: 221)

Asya'dan gelmiş aslımız,
Oğuz boyundan neslimiz,
Cihanda yoktur mislimiz,
Bu şan senin Türk gençliği.
(Karadeniz, 2006: 71)

1.7. Türk Dünyası'nın Güncel Sorunları

“Türk Dünyası” kavramı, Türkler arasında “ortak medeniyet, Türk birliği, dil birliği, ortak tarih bilinci, ortak bilimsel ve kültürel başarılar, benzer yaşam tarzı, din-inanç birliği, ortak dışişleri ve güvenlik politikası, ortak ekonomik çıkar ve kıta (Asya devletleri)” gibi çağrışımlar uyandırmaktadır (Bay vd., 2017: 66). Bu veriler düşünüldüğünde Türk Dünyası olarak düşünülen coğrafya ve toplulukların eğitim, ekonomi, teknolojik bağımlılık, ticaret, öz kaynakların değerlendirilememesi, güvenlik, mezhep farklılıkları, alfabe problemi gibi birçok sorunla baş başa kaldığı muhakkaktır. Ancak XX. yüzyıl âşık şiirinde Turan coğrafyasındaki işgaller, bağımsızlığını kazanamamış Türk toplulukları gibi konular öne çıkmaktadır. Bu kapsamda Çin'in Doğu Türkistan'da gerçekleştirdiği asimilasyon ve soykırım (Durbilmez, 2016: 170; Kolukısa, 2016: 149-150), Ermenilerin işgal ettiği Türk yurdu Karabağ (Özçelik, 1999: 200; Gelekçi, 2007: 300; Durbilmez, 2008: 28) ve Kerkük (Düzgün, 1997: 120; Durbilmez, 2008: 40) en çok işlenen temalardır. Aşağıda örnek olarak verilen dörtlükler bu bağlamda değerlendirilebilir.

Ermeniler Ruslarla bir
Cennet yurdum bana kabir
Kalpte iman, dilde tekbir
Yükselecek arşa başım
(Durbilmez, 2008: 28)

Özüm gurban olsun öz Garabağ'a
Üreğin dözerse döz Garabağ'a
Neçe şehit verdik biz Garabağ'a
Yiğit goçağıma, merdime ağla
(Gelekçi, 2007: 300)

Dünya devletleri Azerbaycan'ı
Kör müdür görmüyor gözünüz sizin?
Bosna'da dökülen Türklerin kanı
Bu kadar mı gaddar özünüz sizin?
(Özçelik, 1999: 200)

Zalim kıydı canına,
Gök ağladı kanına,
El yetişmez yanına,
De yan Uygur'um de yan.
(Kolukısa, 2016: 150)

1.8. Düşman Kavramı/Ötekileştirme

XX. yüzyıl âşık şiirine yansıyan düşman imgesi Türklerin toplumsal birliği ve ortak hedefleri doğrultusunda “biz” ve “onlar” ikiliğini ortaya çıkarmıştır. Bu itibarla incelenen şiirlerde düşman, Türkistan'ın tarihi ve güncel sorunları bağlamında ilişkili devletler/milletler olarak işlenmiştir. Bu kapsamda Türkistan'ı yıllarca işgal eden Ruslar (Durbilmez, 2016: 200; Çıblak Coşkun, 2009: 126; Uğur, 2008: 141-142), Doğu Türkistan'da asimilasyon ve soykırım gerçekleştiren Çin (Durbilmez, 2016: 200; Uğur, 2008: 141-142) ve Karabağ'da gerçekleştirdikleri soykırım ve işgalle Ermeniler (Gelekçi, 2007: 300; Durbilmez, 2008: 28) başta gelen düşmanlar olarak âşık şiirine yansımıştır.

Devaîyem dedim destan
Tacikistan Türkmenistan
Ülkücüm sebep bu yastan
Kudurmuş Rus'un itleri
(Çıblak Coşkun, 2009: 126)

Ne Amerika, ne Rusya, ne Çin
Varımız yoğumuz Türk İslam için
Keyfi gelsin diye bir kızıl piçin
Türkü söyleyecek dilim yok benim
(Uğur, 2008: 142)

Eylenin çocuklar hele eylenin
Dünya ortasında bir tekerlenin
Fidel Kastro, Mao, Sitalin, Lenin
Dördünü de sevmem, dördü de çirkin
(Durbilmez, 2016: 200)

1.9. Türkistan'a Dair Diğer Simge/Kavram/Göstergeler

İncelediğimiz âşıkların şiirlerinde Türkistan ve Türk kültürünün Orta Asya cephesini oluşturan safahatına dair birçok simge, kavram veya gösterge de kendisine yer bulmuştur. Bunlardan şiirlerde işleme sıklığına göre aşağıda verilenler sıralanabilir.

1.9.1. Bozkurt

Türk kültür hayatında ata, ana, rehber, kurtarıcı (Ögel, 2010: 111-123) gibi farklı misyonlar yüklenen (boz)kurt incelenen şiirlerde yol gösterici (Aksoy, 2014: 391), ata (Konaklı, 2007: 178; Kolukısa, 2016: 266), kurtarıcı (Durbilmez, 2008: 51) gibi farklı rollerde karşımıza çıkmaktadır. Türklerde gücün ve bağımsızlığın sembolü olan bozkurt; yol gösterici, özgürlüğe düşkün ve lider özelliğiyle de âşıklarca şiirlerde işlenmiştir. Aşağıdaki dörtlüklerde görüleceği üzere bozkurt, Türk destanlarının ana motiflerinden biri olarak türeme, rehber ve yol göstericilik bağlamında çeşitli telmihlerde âşık şiirine konu edilmiştir.

Bir bakışın Altayları devirir,	Orta Asya, Ötüken öz yurdum var.
Arz yarılır, sular yanar, dağ erir,	Yol gösteren boz yeleli kurdum var.
Boz yeleli bozkurt başım çevirir,	Peygamber methine ermiş ordum var.
Gözüne ilişse “gök”lü gözlerin.	Başbuğlar eksilmez, başbuğlar ölmez.
(Kolukısa, 2016: 76)	Vatan bir bütündür, asla bölünmez.
	(Aksoy, 2014: 391)

1.9.2. Şaman/Kam

Şamanizm’de varlığına inanılan ruhlar, tanrılar ve insanlar arasında aracılık yapan din adamlarına şaman adı verilmektedir. Her türden hastalıklara çare bulmak, kısırlık ve zor doğumlara yardım etmek, kurbanları tanrılara ulaştırmak, dinî törenleri icra etmek, insanları kötü ruhlardan korumak, fal bakıp gelecekte haber vermek (Çoruhlu, 2020: 108) gibi birçok görev üstlenen şamanlar; yüzyıllar boyu Türklerin dinî ve toplumsal hayatlarını yönetmişlerdir. İncelediğimiz âşıklar arasında Türkistan’ın bu kadim inancına dair duygulara yer veren şiirler de (Taşkaya, 2006: 35; Çağlar, 2016: 147) tespit edilmiştir:

Dilimiz Türk dili, özümüz şaman.	Ozan vardı, baksı vardı, kam vardı,
Kopuz çalan kam gibi başım duman.	Böyleydi gelenek göreneğimiz.
Arap kültürüyle hayli bir zaman.	Dede Korkut toy toylardı, soylardı,
Uzak kaldık örflerle, âdetimize	Böyleydi gelenek göreneğimiz.
(Çağlar, 2016: 147)	(Taşkaya, 2006: 35)

1.9.3. Kopuz

Kopuz, Türklerin milli çalgısıdır. Mucidinin Dede Korkut olduğuna inanılan kopuza dair ilk bilgilere Çin kaynaklarında, Uygurlardan kalma yazılı metinlerde ve Dîvânu Lugâti’t Türk’te rastlanmaktadır. Anadolu’da yerini bağlama ailesine bırakana kadar ozan-baksılar tarafından kullanılan kopuz; sagu, destan veya dinî ayinlerde kullanılan en önemli enstrüman olarak karşımıza çıkmaktadır (Esin, 2018: 536). Bağlama ailesinin atası olan ve Türklerin ilk şairleri olan ozan-baksılar tarafından kullanılan kopuz, XX. âşıkları tarafından da büyük bir tazim ve özlemle (Taşkaya, 2006: 35; Uğur, 2008: 456) anılmıştır:

Ozan kopuz, âşık çöğür çalardı,	Kopuzu, curası, sazı aynıdır
Destan söyler muhabbete dalardı,	Değişen kabuktur, özü aynıdır
Obadan obaya şöret salardı,	Töresi, sohbeti, sözü aynıdır
Böyleydi gelenek göreneğimiz.	Hasretle söyleşen dillere selam
(Taşkaya, 2006: 35)	(Uğur, 2008: 456)

1.9.4. Nevruz

Türkçede “yeni gün” anlamına gelen ve Türkiye folklorunda “Sultan Navruz”, “Yılsırtı”, “Mart Bozumu”, “Mart Dokuzu”, “Mereke”, “Ergenekon”, “Yörük Bayramı” gibi adlarla da anılan Nevruz, kuzey yarımkürenin Altaylardan Balkanlara uzanan geniş coğrafyasında birçok bağımsız veya özerk devlet, halk ve topluluk tarafından çok farklı mitolojik anlamlar yüklenerek ve ritüellerle zenginleştirilerek yılbaşı olarak kutlanmaktadır (Oğuz, 2005: 5). XX. yüzyıl âşık şiirinde de Nevruz, zengin tarihi köklere vurguyla ve Ergenekon’la ilişkili olarak Türklerin demirden dağı eritip kurtuluşu (Durbilmez, 2008: 51; Taşkaya, 2006: 52-53) bağlamında işlenmiştir:

“Ergenekon” bir dağ, demirle dolu
Geçitsiz yurt küçük; Türklerse dolu...
Doğar yürekte gün; kaçır kar, dolu...
Karı, fırtınayı terkin bayramı
Yüzyıllardır Nevruz Türk’ün bayramı
(Durbilmez, 2008: 51)

Körükle ateş yakalı,
Bakırdan dağı yıkalı,
Ergenekon’dan çıkılı,
Nevruz Türk’ün bayramıdır.
(Taşkaya, 2006: 53)

1.9.5. Asena

Türk mitolojisinde efsane dışı kurdu ifade eden bu kavram aynı zamanda devlete talip olmanın soyca meşruiyet zeminini teşkil etmektedir. Ulu, ana dışı kurt olarak kabul edilen Asena/Aşına hanedanı, Göktürklerin ana soyunu olağanüstü ve kozmik bir totem olan bozkurda bağlayarak Aşına hanedanlığının iktidar olma iddiasının dayanağıdır (Çobanoğlu, 2019: 51). İncelediğimiz şiirlerde Asena, Türk kızlarına örnek alınması gereken bir kız ve anne olarak tanıtılmaktadır:

Bu kutlu sevdanın ulu çınarı
Kolu bensem dalı sensin Asena
Bölünmez vatanım güzel diyarım
Çölü bensem yolu sensin Asena

Sen bir Türk kızısın çağ senin çağın
Anasın güneşten sıcak kucağın
Tüten bacaların yanan ocağın
Közü bensem külü sensin Asena
(Çıblak Coşkun, 2009: 103)

1.9.6. Turan Ülkesi/Ülküsü

Turan/Turancılık fikri; Ömer Seyfettin’den Ziya Gökalp’e, Mehmet Emin Resulzade’den Nihâl Atsız Bey’e kadar farklı düşünce adamlarını etkisi altında bırakmış bir düşünce akımı (Ercilasun, 2021: 1-33) olarak XX. yüzyıl âşık şiirinde de geniş yankı bulmuştur. Âşıklar tarafından Turan, Türklerin kadim coğrafyası olan Türkistan (Taşbaşı, 2018: 387; Karadeniz, 2006: 102) ve bütün Türklerin tek bayrak altında yaşadıkları tek vatan (Çıblak Coşkun, 2009: 84; Taşbaşı, 2018: 437) olarak düşünülmüştür:

Bir başım Kosova biri Çaldıran
Bir ucum Çamlıbel bir ucum Harran
Bir ucum Ötüken bir ucum Turan
Şimdi ıssız pek telaşlı ovayım
(Karadeniz, 2006: 102)

Mertoğlu da aynı soyundan törüyen
Ta Orta Asya’dan kalıp yörüyen
Al bayrağı namus deyip koruyan
Turan Türk’ün öz adıdır unutmama
(Taşbaşı, 2018: 387)

Sonuç ve Değerlendirme

Âşık edebiyatı, sözlü gelenek ve süreklilik bağlamında Türk kültür hayatının en önemli cephelerinden birini oluşturmaktadır. Bu geleneğin temsilcisi olan sanatçıların İslamiyet öncesinde şairlik vasıflarına ek olarak üstlendikleri diğer misyonlar; Anadolu’da yerleşik düzene geçme, kutsallıktan arınma ve kültürel farklılaşma ile beraber değişime uğramıştır. Eskiye dayanan ama birçok yönüyle yeni terkinin ürünü olan ve kendine has bir icra töresi olan bu gelenek, yüzyıllar boyu güçlü temsilciler yetiştirmiş ve bu sanatçılar bireysel konuların yanında toplumun sözcülük görevini de yerine getirmişlerdir.

XX. yüzyıl âşık şiirinde Türkistan kavramının âşıklar tarafından nasıl algılandığını, nasıl ifade edilip yorumlandığını konu alan bu tebliğe göre Türkistan’ın bu dönem âşıklarının

sıklıkla işlediği konuların başında geldiğini söylemek mümkündür. Bu kapsamda âşıkların “tarihi kişilikler, boylar, coğrafi göndermeler, ülkeler/başkentler/şehirler, ortak (edebi) metinler, düşman kavramı/ötekileştirme, Türk dünyasının güncel sorunları” gibi konuları şiirlerinde sıkça işledikleri; “bozkurt, şaman/kam, kopuz, Asena, Nevruz, Turan” gibi terimlere de sıkça yer verdikleri görülmüştür. Âşıkların bu yolla kültürel bağı canlı tutmaya çalıştıkları söylenebilir. Ayrıca Türk dünyasının siyasî sınırlarla birbirinden ayrılmasına karşın bu yolla kültür birliğinin siyasî aşan bir ülküyle âşıklık geleneğinde işlendiği ifade edilebilir.

“Türk Dünyası” kavramının yeniden ve daha bilinçli bir şekilde toplum gündemine geldiği günümüzde âşıklık geleneği temsilcilerinin “ortak” vurgular üzerinden bu hedefe hizmet etmeye devam ettikleri bu çalışma vesilesiyle tespit edilmiştir. Bunlara ek olarak eğitim, medya, turizm, gibi diğer platformlar aracılığıyla yapılacak işbirliği ve etkileşimler kanalıyla Türkistan kavramı toplumun belleğinde sürekli canlı tutulmalıdır.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Erol (2014), *Âşık Ahmet Poyrazoğlu'nun Şiir Evreni* (Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi), Sivas.
- Alpkan, Yiğit (2019), *Âşık Rüstem Alyansoğlu/Hayatı, Sanatı ve Şiirleri* (Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü YLS Tezi), Manisa.
- Artun, Erman (2008), *Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı*, 3. Baskı, İstanbul, Kitabevi.
- Artun, Erman (2011), *Âşık Edebiyatı Metin Tahlilleri*, 2. Baskı, Adana, Karahan Kitabevi.
- Bay, ve diğerleri (2017), Türk Dünyası Birliği Algısı, *Akademik Bakış*, C:11, S:21, s.55-85.
- Bekki, Salahaddin (2008), “Âşık Şiirinin Siyasallaşması Üzerine Bir Deneme 1960-1980”, *Folklor/Edebiyat*, C:14, S:55, s. 267-286.
- Çağlar, Turan Ali (2016), *Tarsuslu Âşık Mahrumi*, Mersin, Mersin Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Çıblak, Nilgün (2008), *Âşık Şiirinde Taşlamalar*, Ankara, Ürün Yayınları.
- Çıblak Coşkun, Nilgün (2009), *Âşık Devâi/Hayatı, Sanatı Şiirleri*, Mersin, Ajansfener Reklam Matbaa.
- Çobanoğlu, Özkul (2000), *Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü*, Ankara, Akçağ.
- Çobanoğlu, Özkul (2019), “Türk Mitolojisinin Orta Asya Kökenleri”, *Türk Edebiyatının Mitolojik Kaynakları* (Ed. Ömür Ceylan ve Adem Koç), Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Çoruhlu, Yaşar (2020), *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, 9. Baskı, İstanbul, Ötüken.
- Durbilmez, Bayram (2007), *Yârnâme*, 3. Baskı, Ankara, Ürün Yayınları.
- Durbilmez, Bayram (2008), *Öze Çağrı*, 3. Baskı, Ankara, Ürün Yayınları.
- Durbilmez, Bayram (2016), *Âşık Hasreti'nin Atışma Sanatı Üzerine Bir İnceleme*, Ankara, Laçın.
- Durbilmez, Bayram (2018), *Âşık Edebiyatı ve Taşpınarlı Halk Şairleri*, 5. Baskı, Ankara, Akçağ.
- Durbilmez, Bayram (2020a), *Âşık Edebiyatında Şiir Sanatı/Hasreti'den Örneklerle*, Ankara, Akçağ.
- Durbilmez, Bayram (2020), *Âşık Türkmenoğlu/Hayatı, Sosyo-kültürel Çevresi, Âşık Edebiyatındaki Yeri, Şiir Sanatı ve Şiirlerinden Örnekler*, Ankara, Akçağ.
- Düzgün, Dilaver (1997), *Âşık Mevlut İhsanî/Hayatı, Sanatı ve Şiirlerinden Seçmeler*, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Ercilasun, Ahmet B. ve Akkoyunlu, Ziyat (2020), *Dîvânu Lugâti't Türk*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, Ahmet B. (2021), “Turan Kavramı ve Turancılık”, *TURAN Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, S:1, s. 1-33.

- Esin, Funda (2018), Tarihsele Süreçte Kopuzun Serüveni, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C:11, S:59, s. 536-546.
- Gelekçi, Seyfettin (2007), Âşık Mürsel Sinan/Hayatı, Sanatı, Eserleri (Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü YLS Tezi), Kütahya.
- Gülensoy, Tuncer (1996), “Türk Dünyası ve Anadolu’da Ortak Yer Adları”, *Erdem*, C:9, S:26, s. 693-710.
- Günay, Umay (1999), *Türkiye’de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, 3. Baskı, Ankara, Akçağ.
- Kafkasyalı, Ali (2009), *İran Türk Âşıkları ve Millî Kimlik*, Erzurum, Salkımsöğüt Yayınları.
- Karadeniz, Alper (2006), Âşık Şeref Taşlıova’nın Hayatı, Sanatı ve Eserleri (Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü YLS Tezi), Kars.
- Kavuncu, Çolpan A. (2014), “Giriş”, *Türk Dünyası Başkentleri*, (Ed. Murat Yılmaz ve A. Çolpan Kavuncu), Ankara, SFN Tasarım ve Baskı.
- Kayırhan, Fatma Ebru (2007), Abdülvahap Kocaman’ın Hayatı ve Şiirleri (Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü YLS Tezi), Manisa.
- Kırmızı, Ömer (2021), *Türkmen Kızı Daylağını Çekende/Âşık Uzun Mehmet Hayatı, Sanatı, Şiirleri*, Çanakkale, Paradigma Akademi.
- Kolukısa, Hamza (2016), *Âşık Cinası (Ekrem YalbuZ)/Hayatı, Sanatı, Şiirleri*, İstanbul, Pamiray Yayınları.
- Konaklı, Hatice (2007), Âşık Gül Ahmet Yiğit/Hayatı, Sanatı, Şiirleri, Hikâyeleri (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış YLS Tezi), Konya.
- Köprülü, Fuat (1966), *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara, TTK.
- Oğuz, Mehmet Öcal (1995), “Azerbaycan ve Türkiye Sahasında Âşık Edebiyatının XVI. Yüzyılına Dair”, *İpek Yolu Uluslararası Halk Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri (1-7 Temmuz 1993)*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 423-433.
- Oğuz, Mehmet Öcal (2005), Somut Olmayan Kültürel Miras: Türkiye’de Nevruz/Yenigün, *Millî Folklor*, S:65, s. 5-17.
- Ögel, Bahaeddin (2010), *Türk Mitolojisi I,-II*, Ankara, TTK.
- Özçelik, Mehmet (1999), *Âşık Deli Hazım*, Ankara, Türkiye Sağlık İşçileri Sendikası Yayını.
- Sol, Selma (2022), “Âşık Tarzı Halk Edebiyatı”, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı* (Ed. Mehmet Ali Yolcu), Çanakkale, Paradigma Akademi.
- Sümer, Faruk (1972), *Oğuzlar (Türkmenler)/Tarihleri, Boy Teşkilâtı, Destanları*, 2. Baskı, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Taşbaşı, Abdulhan (2018), Âşık Mevlüt Mertoğlu/Hayatı, Sanatı, Eserleri (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü YLS Tezi), Ağrı.
- Taşkaya, Osman (Âşık Feymânî) (2006), *Gönül Sarayı*, Ankara, Kadirli Eğitim ve Kültür Vakfı Yayını.
- Uğur, Fidan (2008), Denizlili Âşık Ozan Nihat (Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü YLS Tezi), Trabzon.